

JEAN JACQUES ROUSSEAU’NUN EĞİTİM ANLAYIŞINA GÖRE ÇOCUK GELİŞİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF CHILD DEVELOPMENT ACCORDING TO JEAN JACQUES ROUSSEAU'S UNDERSTANDING OF EDUCATION

РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА ПО ПРИНЦИПАМ ВОСПИТАНИЯ ЖАН-ЖАКА РУССО

Mücahit DAĞDELEN**
Ömer Faruk ŞEKER***

ÖZ

Düşünce tarihi içinde önemli bir kaldırım taşı ve potansiyel zemini temsil eden Aydınlanma Dönemi, kendinden sonraki dönemler için önemli bir projeksiyon görevi görür. Bu görevin işlevi halen günümüz için de devam etmektedir. Söz konusu önemin başat aktörü ve temsilcisi de eğitime önemli bir katkı yapan J. J. Rousseau’dur. Rousseau, “*Emile*” adlı kitabında çocuk eğitimini dönemine göre başka ve o zaman kadar bilinmeyen açılardan ele alarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirme biçiminde çağın mevcut pozitivist eğitim sistemine önemli eleştiriler yöneltmiştir. Döneminde kabul görmemiş ve çeşitli cephelerin hedefi olmuştur. Yaşadığı döneme göre özgün ve orijinal olan ve günümüzde de en çok referans gösterilen “*Emile*” de, “*Doğa eğitimi*”, ki, bu yaklaşım biçimi onun eğitim felsefesinin temellerini oluşturur, çocuklar için etkin bir öğrenme başlangıcı demektir. Ancak Rousseau eserinde çoğunlukla erkek çocuklarının eğitimine değinmiş, kız çocuklarının eğitimi ile ilgili kısıtlı sayılabilecek öneriler sunmuştur. Erkek çocukların başta doğacılık anlayışına göre şekillendirdiği eğitimle başlayıp, özerkliği kazanan bireyin zihinsel, ahlaki, cinsel ve dini gelişimlerini bu açıdan inceleyerek düşüncelerini yansıtmıştır. Kız çocuklarının da bu anlayışla büyüyen “*Eş*”e uyum sağlayacağı düşüncesi hakimdir. Çalışmalarında verilen örnekler ve sonradan yapılan araştırmalar neticesinde eleştirilen yanları olsa da döneminin etkili ve etkileyen filozofudur. Bu çalışmada Rousseau’nun eğitim anlayışı, çeşitli eğitim felsefeleri, çocuk gelişimine dair görüşleri ve katkısı incelenmiştir.

* Bu çalışma “Avrupa’da Reformist Eğitimciler” kitabının ilk bölümünden esinlenerek hazırlanmıştır.

** ORCID: [0009-0004-9342-9515](https://orcid.org/0009-0004-9342-9515), Uzman Öğretmen, Atatürk İlkokulu, Eskişehir/Alpu, mucahit.3086@gmail.com

*** ORCID: [0009-0001-8744-1743](https://orcid.org/0009-0001-8744-1743), Başöğretmen, Taptuk Emre Ortaokulu, Eskişehir/Odunpazarı, farukseker70@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Dağdelen, M., & Şeker, Ö. F. (2024). JEAN JACQUES ROUSSEAU’NUN EĞİTİM ANLAYIŞINA GÖRE ÇOCUK GELİŞİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (62), 15-30. DOI:[10.17498/kdeniz.1468593](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1468593)

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

Anahtar Kelimeler: Eğitim, eğitim politikaları, çocuk gelişimi, Rousseau, doğacılık

ABSTRACT

The Enlightenment Period, which represents an important paving stone and potential ground in the history of thought, is an important projection for the following periods. The function of this task continues today. The leading actor and representative of this importance is J. J. Rousseau, who significantly contributed to education. In his book "Emile," Rousseau evaluated child education from different and unknown perspectives for his time. In this evaluation, important criticisms were directed at the existing positivist education system of the era. It was not accepted then and became the target of various fronts. In "Emile," which was unique and original for its time and is the most referenced work today, "Nature education," which forms the basis of his educational philosophy, means the beginning of effective learning for children. However, in his work, Rousseau mostly addressed boys' education and offered limited suggestions on girls' education. Starting with the education of boys, which he shaped according to the understanding of naturalism, he reflected his thoughts by examining the mental, moral, sexual and religious development of the individual who gained autonomy from this perspective. The idea that girls would adapt to the "Wife" who grew up with this understanding was dominant. Although he was criticized due to the examples given in his works and subsequent research, he was an influential and influential philosopher of his period. This study examines Rousseau's understanding of education, various educational philosophies, his views on child development and his contribution.

Keywords: Education, education policies, child development, Rousseau, naturalism

АННОТАЦИЯ

История мышления, представляющая собой важную ступень и потенциальную основу в истории просвещения, является важной проекцией для последующих периодов. Функция которого продолжается и по сей день. Главным действующим лицом и представителем вышеуказанного принципа является Ж. Ж. Руссо, внёсший значительный вклад в образование. В своей книге "Эмиль", Руссо оценивает образование детей с разных сторон, ещё не известных для тех времён. Представленной нами оценке критика, в основном, направлена в адрес позитивной системы образования того времени. В "Эмиле", уникальном и оригинальном для того периода, "природное образование", составляющее основу образовательной философии Руссо, означает эффективное начало обучения детей. Однако, в своих трудах Руссо, в основном, затрагивает вопросы образования мальчиков и наоборот, имеет ограниченные предложения относительно образования девочек. Он выражает свои мысли, начав с воспитания мальчиков, которое формировалось прежде всего в соответствии с пониманием натурализма и с этой точки зрения исследует умственное, моральное, сексуальное и религиозное развитие личности, получивший автономию. По выдвинутой им теории девочки мысленно адаптируются к "супружеской" функции, которое вырастает наряду с этим пониманием. Несмотря на то, что некоторые аспекты его работ подверглись критике в результате приведенных примеров и последующих исследований, Руссо являлся влиятельным философом своего периода. В этом исследовании были рассмотрены понимание со стороны Руссо образования, различные образовательные философии, его взгляды на развитие детей и его вклад в сфере образования.

Ключевые слова: Образование, политика образования, развитие детей, Руссо, натурализм.

1. GİRİŞ

Eğitim üzerine İlk Çağlardan bu yana çeşitli düşünceler dile getirilmiş, bu düşüncelerin etkileriyle farklı akımlar ortaya çıkmıştır. Sokrates, Platon, Aristo, I. Kant, J. Locke, J. Piaget, E. Durkheim, S. Freud, M. Montessori ve John Dewey gibi düşünür ve yazarlar, düşüncelerini ispat etmişler ve tespitleri büyük oranda hala geçerliliğini korumaktadır. Farklı düşüncelerin etkileriyle oluşturulan ve sistematik eğitim kuramları olarak nitelendirilen Daimicilik, Esasicilik, Natüralist Eğitim, Pragmatist Eğitim ve Varoluşçu Eğitim bu düşüncelerin ürünleri olarak eğitim alanında yerlerini almışlar ve ülkelerin eğitim sistemlerini yönlendirmektedirler. Örneğin, Natüralizm, doğaya yönelişi ve her şeyin, hatta Tanrı'nın bile doğallığını, dolayısıyla da her tür araştırmanın bu doğaya uygun yöntemlerle yapılması yönündeki eğilim ile belirginleşen ve toplumsal teorilerin eğitime ilgi duyan boyutunu da bu anlamda biçimlendiren paradigmatik görüşün temelini oluşturmaktadır (Bakır, 2007). Esasicilik ve Daimicilik eğitim felsefeleri ise ülkemizde yürütülen bir sistem olmuştur ve hala da ne kadar ilerlemecilik ve Yeniden Kurmacılık eğitim politikaları yürütülse de yine uygulanmaya devam etmektedir (Yayla, 2023). Biz burada özellikle Rousseau'nun eğitim anlayışını değerlendireceğiz. Ancak burada belirtmek gerekir ki Rousseau kitabın büyük bölümünde erkek olan Emile'den bahsetmiş, kız çocuklarla ilgili olarak da içinde bulunduğu dönemin 'gelenekçi' anlayışından kurtulamamıştır.

Rousseau'nun eleştirilerinin merkezinde, eğitimin prensipleri, ahlak, tinsel ve dini olan, toplumsal ve bireysel noktalar oturtulmuş ve söz konusu noktalar '*Natüralist*' perspektifte değerlendirilmiştir. Böyle bir değerlendirme, ileri sürülen düşünce, prensip ve öneriler sadece dönemi etkilemekle kalmamış, önce ülkesinde Fransız İhtilali'yle yapılan eğitim reformlarının, ardından da bu İhtilalle oluşturulan devlet kurgusunu model alan ülkelerin eğitim politikalarını da etkileyen önemli bir dayanak olmuştur. Türk toplumunun eğitim politikalarında oldukça önemli bir yere sahip olan Rousseau'nun eğitim konusundaki görüşleri en derli toplu biçimde "*Emile*" adlı kitabında irdelenmiştir. Yani "Türk Eğitim Politikası" günümüze değin eğitimde bu kitabın içeriğiyle, burada üzerinde durmadığımız ama dile getirmemiz gereken sosyolojik çıktılarıyla da Durkheim ekolünün etkisiyle yapılandırılmıştır diyebiliriz.

Eğitim konusunda birçok düşünürde de ilham kaynağı olan Rousseau, Orta Çağ'ın her türlü baskısına rağmen bireysel ve özgürleştirici eğitimi savunarak dönemine göre eğitime farklı bir anlam yüklemiştir. Onun bu özelliği onu Natüralistik eğitim anlayışının başat aktörü (Burkaz, 2014), Kant, Froebel, John Dewey, Montessori, Maslow gibi çağdaş eğitim anlayışına sahip felsefeciler için de kuramlarını oluşturmalarında, uygulamalarını gerçekleştirmede ve geliştirmelerinde ilham kaynağı olmuştur.

1. İÇERİK OLARAK EĞİTİM

Eğitimin bir tanımı yapılırsa nasıl bir tanım yapılmalıdır? sorusu beraberinde çok fazla tanım ortaya çıkartacak bir sorudur. Nitekim öyle de olmuş eğitimle ilgili yüzlerce tanım geliştirilmiştir. Sayının bu denli fazla olma nedeni tanımlı yapanların kavrama gerek benimseyerek temsilcisi oldukları kuramsal yapılar gerekse ideolojik düşünceler gibi nedenlerden dolayı yükledikleri anlam farklılıklarıdır. Ya da tanımında eksiklik olduğu düşünülen yeni bir kavramın o tanıma ilave edilmesi nedeniyledir. Günümüz için en yaygın eğitim tanımı, kişilerin davranışlarında, kendi yaşantıları yoluyla kasıtlı ve istendik yönde değişiklik oluşturma süreci (Özçelik, 1988) şeklinde dile getirilmektedir. Aynı kavram, İdealizm'e göre değerlerin, Realizm'e göre kültürün, Natüralizm'e göre ise doğal ortamların etkisiyle ve deneyimle edinilen bilgiler bütünüdür. Pragmatistler de eğitimde fayda temelli bir anlayışı benimsemişlerdir (Kaygısız, 1997).

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

Eğitim bulunulan yere ya da ilgili anda ya insandan ya doğadan ya da çevremizdeki nesnelere öğrenilmektedir. Ne kadar çok duyu organını öğrenmeye katarsak bilgiyi öğrenmede kalıcılık da artar. Bloom'un bilişsel alan taksonomisi de değerlendirme basamağının (yenilenmiş halinde yaratma basamağı) en üst alan olduğunu, bir bakıma kişinin kendisinin deneyimleyerek öğrenmesinin kalıcılığı sağlayacağını göstermektedir (Bümen, 2006). Çocuklar için asla hazır bilgi paketleri oluşturulup onlara sunulmamalıdır. Çocuk, keşfetmeli, acıyı yaşamalı, etkileşime girmeli, bunlar doğal bir ortam oluşturarak yapılmalıdır (Rousseau, 2009:130-132).

Hangi kuram ya da tanımın içeriği ne olursa olsun her tanım ya da kuramın tek ortak özelliği vardır ki o da eğitim aracılığıyla o toplumda bir düzen (toplumsal düzen) oluşturmaktır. Rousseau da Emile'in belli yaşa gelince gerekli eğitimleri tamamlayıp özgür birey olunca topluma uyacağını ifade eder. Bunun için de eğitim bir felsefi akımla ilişkilendirildiğinde öğrencilerin zihinlerini harekete geçirecek etkinliklerin bir işlerliğe sahip olması gerekmektedir (Çoban, 2004). Eğitim ortamı etkinliğe dayalı olmalı ve her öğrenci için hedef, içerik sınama durumu belirlenmeli mi? Eğitim değişime sürekli açık olmalı mı? Zihnin tüm özellikleri geliştirilmek için eğitimde problem çözme ve proje yöntemini mi kullanılmalıyız? (Dündar, 2007). Eğitimin temel işlevini toplumun yeniden yapılanması olarak görmeli, bireye mutluluğu yaşamda sürekli değişim var mutlu olmak istiyorsan bu değişime ayak uydurabilmelisin diyerek sürekli yeniden yapılanması gerektiğini ve bu sayede mutlu olabileceğini (Kaygısız, 1997) mi öğretmeliyiz? Çocukları gelenekçi ve tek düze mi yetiştirilmeliyiz? Yetiştirilirken dini gelenekler eğitimin neresinde olmalıdır? İstendik davranışlar akla uygun olmalı mıdır? Doğuştan hiçbir bilgi ve beceriye sahip olmadığımızı mı düşünmeliyiz? Ya da eğitimi toplumsal bir iş olarak görerek ve kişiyi işinin ehli yaparak onun güçlü ve verimli olmasını mı sağlamalıdır? şeklinde ve bu gibi birçok soruya cevap bulmak ve verilen farklı cevaplara göre eğitimi düzenlemek durumunda kalınmıştır.

Rousseau'ya göre doğa ve doğallık çok önemlidir. Verilen eğitimlerin kırsal alanda, çocuğun nesnelere ulaşabileceği ortamda, şehir gürültüsünden uzakta olması gerekir. Çocuğa verilen eğitimin içeriği, analiz gücünü geliştirmeli, problem çözme odaklı olmalı, yeni ürünler ortaya çıkarabilmeli ve problem çözme odaklı olmalıdır. Tüm bunlar yapılırken çocuğun gelişim evrelerine uygun eğitim vermeye dikkat edilmelidir. Bunun için de çocukluk dönemi hazır bulunuşluğa dikkat edilerek çocuk doğası, ihtiyaçlarının ne ya da neler olduğu düşünülmeli, ona göre bir program oluşturulmalıdır. Öğrenci tanınmadan kesinlikle eğitim verilmeye başlanmamalıdır. Burada belki de en kritik nokta, her çocuğun tek öğretmeni olması gerektiğini anlayışıdır. Doğanın herkese eşit davranmadığını ve aynı standartları sunmadığını bilen Rousseau bu yüzden çocuğa göre eğitim vermek gerektiğini savunur. Burada cinsiyet farklılığına göre de davranılması gerektiğini belirten Rousseau "Erkek çocuklar tahta topaçlar, küçük arabalar, gürültü çıkaran ve harekete dayalı eşyaları, kızlar ise süsleri, kumaş parçaları, bebekler gibi gözü hitap eden eşyaları tercih eder, işte burada kadının yaratılışına göre belirlenen zevkleri açıkça gösterir (Rousseau, 2009:990)." düşünceleriyle onlara, eğitim için yararlanabileceğimiz bazı özellikleri verir. Rousseau burada kadercilik anlayışına da inandığı için doğanın herkese eşit şartlar sunmadığını belirtir. Emile çocukken çocuk gözüyle, gençken ise genç gözüyle gelişimini ele alıp eğitimini ona göre düzenlemektedir (Tombak, 2016).

Rousseau'nun üzerinde durduğu eğitim içeriğine yönelik tezlerden biri de verilen bilginin işe yarar olmasıdır. O Emile'e işe yaramayacağı, kullanmayacağı bilgiyi vermemiştir. Bilgi öğretilirken, "Bu bilgi bana nasıl fayda sağlar?" sorusu hep akılda olmalı ve öğrenciye eğitim bunun sonucu olarak verilmelidir. Böylece insanın aynı zamanda kendini koruması için de faydalı bilgileri öğrenmesi doğal bir olaydır (Tombak, 2016).

2. EĞİTİMCİ NASIL OLMALIDIR?

Emile kitabının ilk bölümü nasıl bir eğitimci? sorusuna verilecek birçok cevabı içermektedir. Öncelikle çocuğun gelişimi için eğitimcinin rolünün yadsınamayacak kadar önemli olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu yüzden çocuğun tek bir eğitimcisi olmalıdır, öğrenciyi o eğitimciden uzun yıllar ayırmamak gerekir (Rousseau, 2009:59). İnsan doğal bir varlık olduğu için ilk eğitimcisi doğadır bu yüzden doğanın gerektirdiklerini öğretmek gerekir (Rousseau, 2009:138).

Bireyin her yönüyle gelişimi için, onun yaşamda karşılaşacağı durumlara yönelik ilkeleri bir eğitimci/mürebbiye bulmasını sağlamalıdır (Rousseau, 2009:60). Bu eğitimci şunları yapmalıdır: Öncelikle eğitimci ortam olarak çocuğu bir köye, çayıra, kırlara götürmelidir. Şehrin gürültüsü, pis havası, basık düzeninde eğitimin istediğimiz gibi olmayacağı, Emile'e uymayacağı ve de doğal bir ortam olmayacağı aşikârdır. Mürebbiye köyde nesnelere daha egemen olacaktır. Şehirde sahip olmadığı otoriteye de burada sahip olacağı için eğitimcinin işi daha kolaydır (Rousseau, 2009:186).

Eğitimci, öğrencisini hamur gibi düşünüp istediği şekli verebileceği kanısında olmamalıdır. Çocuğun doğal yapısı koruyarak yetiştirilmeli, kendi kararlarını verebilmeli ve bunun sonra da yaptığı tercihlerin sonuçlarına katlanabilir duruma gelmelidir. Bu sayede başkalarının emir ve isteklerine bağlı kalmamalı, bir nevi robot olmaktan kurtulmalı kendini ifade edebildiği yaşlara ve topluma karıştığı zamanlarda da herhangi bir kimsenin etkisine girmeden zihinsel gücünü kullanabilmelidir. Çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasında keyfi istekleri alınmamalı, muhtaç oldukları karşılanmalıdır. Keyfi istekler çocuğu hırsla, doymuşluk hissine sürükleyerek onu doğal yapısını bozulmasına sebep olurlar. Onların bu keyfi istekleri karşısında kararlı durulmalıdır. Hatta Rousseau çocuğun bu isteklerini karşısına fiziksel engeller koymamızı, isteklerinin sonucunu oluşturan cezaların da karşısına çıkarılmasından bahseder. Bir kere ne yapıyorsa daha sonraki durumlarda da aynı tavır sergilenmelidir (Rousseau, 2009:153-154). Bu yüzden de çocuğun eğitiminde bir kişinin olması önemlidir. Bir eğitimci veya anne/baba çocuğuna tam eğitim verirken başka birinin bu eğitime karışması koyduğu kuralları ve dik duruşu sarsacaktır. Rousseau, mürebbinin iki uçta da katı olmasını istememektedir. Eğitimci ne aşırı sert ve katı olmalı ne de yumuşak, etkisiz, her söylenene göz yumar, çocuğun her istediğini yapar olmalıdır. Bu iki davranış durumları da öğrenci ile arasındaki ilişkiyi zayıflatır. Rousseau'nun bahsettiği davranış durumu aslında 'tatlı sert' olmalıdır.

Rousseau'nun istediği, eğitimcinin doğal ortam/hayat düşüncesini öğrenciye uygulamasıdır. Bu yüzden eğitimci çocukları çok iyi tanıyarak işe başlamalı ve ona göre hareket etmelidir. O, çocuklarını hemen tanıdığını iddia eden eğitimcileri eleştirir. Bu eğitimciler yanlış yapmaya meyilli olacaktırlar. Aslında çocuklar bir anda anlaşılamaz (Tombak, 2016). Anlaşılabilmesi için onlarla zaman geçirilmeli, nelere ilgisi olduğu görülmeli ve keşfetmelerine izin verilmelidir. O yüzden "Davranışçı Kuram" öğretileri Rousseau'ya göre kesinlikle yanlıştır. Çocuğa belli davranışların öğretilmesi yanlış olup doğada kendisinin bulması sağlanmalı, bunun için eğitimci sadece 'yol gösterici' olmalıdır.

Eğitimin amacına ulaşmasında en önemli faktör, eğitimci ve çocuk arasında olması gereken sevgi ortamıdır. Sevgiyle öğretilen, verilmek istenen bilgi çocuk tarafından daha hızlı bir şekilde kabul görecektir, bu sayede eğitimcinin çocuğu daha iyi tanması sağlanmış olacaktır. Çocuk da bu ortamda kendini daha rahat hissedecek, doğal davranışlar sergileyecek, eğilimleri net bir şekilde anlaşılacak bunun sonucunda da eğitimcinin işi kolaylaşmış olacaktır. Bu konuda da dikkat edilmesi gereken nokta eğitimci-öğrenci ilişkisi olmalıdır. Eğitimci öğrenciyle arkadaş olmamalı ona doğru yanlışı kendi(çocuğun) davranışlarıyla gösteren bir rehber olmalıdır.

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

Ezberci eğitime de kesin bir dille karşı çıkan Rousseau, Emile için hiçbir zaman ezbere iş yapmayacağını, ezberleyerek öğrenmeyeceğini dile getirerek masalların gereksizliğinden de dem vurur (Rousseau, 2009:236). Eğitici çocukta öğrenme isteği uyandırılmalı, ona doğru yönlendirilmeliler. Çocuğun içerisine öğrenmekten zevk almanın ateşini düşürmelidir. Bunun için de önce hareketli çocuklar yetiştirmeli ve bu çocuklardan bilgi kişiler ortaya çıkmayı başarabilmelidir (Rousseau, 2009:259).

Mürebbinin önemi ve özellikleri konusuna sürekli değinen Rousseau'ya göre mürebbiyenin asıl amacının bir şey öğretmek olmayıp, doğru bilgileri öğrencilerin kafasına sokmasını sağlamak olduğu unutulmamalıdır. Çocuk, bilimleri öğrenme zevkiyle büyümeli ve canları sıkıldığı anda onlarla yaptığımız işten vazgeçmeyi bilmemiz gerekir. Çünkü bir çocuğun ne öğrenmek istediğini bilmek kadar istemediği bir şeyi yapmaması da önemlidir (Rousseau, 2009:413-414). Mürebbi bunu hemen fark etmeli ve başka bir çözüm üretebilmelidir. Hiçbir konuda çocuğu sıkmamalı, ona öğrenme ortamı sağlayarak kendi öğrenmesini gerçekleştirmesini sağlamalıdır. Bu durumun da günümüz yansımaları olarak çocukların dikkat sürelerinin oldukça kısa olması gösterilebilir. Baktığımızda 4 yaşında bir çocuğun 8 dakika kadar, 6 yaşında 20 dakika, 9 yaşında yaklaşık yarım saat, 18 yaşına geldiğinde 45-50 dakika dikkat ve ilgi süresi olan çocukları daha fazla bir etkinlik ve öğretim için uğraştırmak kendimizi gereksiz yere yormak gibi görünmektedir (Sarı, 2022). Rousseau'nun eğitim verdiği yaşlarda en fazla 50 dakika olan dikkat süresince öğrencinin ilgili olduğu konulara yönlendirilmesi gerekip, süreler aşınca farklı alanlara geçilmeli veya ara verilmelidir.

3. DOĞACILIK

Çocuğun yetişmesi için eğitim alması zorunludur. Rousseau'ya göre insanlar eğitimi üç farklı türde alırlar: Doğadan, insanlardan ve şeylerden (eşya). Yeteneklerimizin ve organların içten gelişimi doğanın eğitimi olup, diğer eğitim şekillerini yönetmelidir (Maboçoğlu, 1990). Emile'e en doğru eğitimin '*doğa*' tarafından verileceğini düşünen Rousseau, Emile'e eğiticinin değil, doğanın öğrencisidir, der (Rousseau, 2009: 86). İnsanlar derslerini doğanın onlara verdiği şekilde almalıdırlar. Rousseau'nun eğitim anlayışından etkilenen M. Montessori (1870-1952) de Rousseau'ya benzer görüşler bildirmiş, eğitim ortamlarında hep doğal malzemelerden yararlanmış, sınıfında gerçek malzemeler kullanarak eğitimde doğal ortamı sağlamaya çalışmıştır. Ona göre çocuğun doğa ve doğal malzemeleri kullanması, bunlarla eğitim gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır (Oğuz ve Akyol, 2006). Bu yolla hem doğadan/doğaldan yararlanılmış olunacak hem de öğrencinin aktif katılımıyla öğrenme gerçekleşmiş olacaktır.

Rousseau'nun felsefesinin temeli doğa eğitimi ya da doğacılıktır. Çünkü doğa insanı kötülüğe yöneltmez, doğadan kötülük gelmez. İnsanın doğanın getirdiği karakterle donatılır. Bu karakterle insanın büyür ve doğanın bu hediyesi değişmez. Rousseau'ya göre insan bu iyiliği korumalıdır. Doğanın verdiklerini almak, korumak gerekir (Tombak, 2016). Doğa eğitimine karışmadığımız için, insan eğitimini ve şeylerin eğitimini yönetip çocuğu hedefe yönlendirebiliriz. Rousseau'nun eğitimdeki tüm çabası, doğuştan gelen bütün iyi özelliklerin (temiz, saf, değer yargıları olmayan, bize empoze edilmemiş biçimde), çocuğun doğasına uygun biçimde (doğuştan geldiği gibi) geliştirilerek, şeylerin ve insanların eğitimini de bu yönde düzenlemektir (Maboçoğlu, 1990). Doğanın eğitimi aynı zamanda uysallığı da beraberinde getirir. Uysallıkla da insan daha fazla bilgi öğrenir ve aslında içinde doğuştan getirdiği iyilik bu uysallığın karşılığıdır. Bu iyiliği anne babalar korumak durumundadır. Aksi takdirde çocuğun kötülükle karşılaşmasına ve onu öğrenmesine yol açmış olacaktırlar (Tombak, 2016).

Rousseau'ya göre doğadan ayrılmak tam anlamıyla kişi için bir çöküş dönemidir ve doğadan ayrıldı mı geriye dönüş artık zordur. Böyle bir ayrılışın da bireysel olması zordur. Kendisiyle başka insanları da beraberinde sürükler. Bu da doğadan ayrılmayı bireysel değil toplumsal bir olay yapar. Doğacılık bir ıskellik değil aksine 'İnsan Olma'nın ta kendisidir. Bu yüzden de toplumsal bir buhran olur. İnsanlar bir andan kendisini farklı yerde konumlandırır. Oysa doğa da olan çocuğun başka bir şeye ihtiyacı yoktur (Tombak, 2016).

Rousseau'nun doğacılık anlayışının başka bir boyutunda 'Kadercilik' anlayışı vardır. İnsan tabii ki her şeye gücü yeten, her duruma yetişen bir varlık değildir. Gücünün yetmediği yerde artık o durum kadere kalmıştır. Bunu da "Yazgıya boyun eğme yasasını bize doğa getirir." kelimeleriyle ifade eder(Rousseau, 2009:144). Bize düşen doğadaki zorluklara kafa tutmak değil, doğanın bize verdikleriyle mutlu olmak, daha da iyi hale getirebilmek için çaba sarfetmektir (Tombak, 2016). Bir başka deyişle; uçamayan insanın bunun için üzülmesine, doğayı suçlamasına veya başka bir yol denemesine gerek yoktur. Bunun yerine kendi yapabildiği aktivitelere kendini vermeli ve hayatını yapabildikleriyle yaşamalıdır. Çünkü doğa bize yürüme, koşma, düşünme, eğlenme, hayvan yetiştirebilme, bisiklet sürme gibi birçok özellik vermiştir. Yapabildiklerimizle mutlu olmayı bilmeliyiz.

4. ÇOCUK EĞİTİMİNİ AMACI

Rousseau'nun çocuk eğitiminde amaçladığı, kişinin doğallıklarını kaybetmeden, doğanın rehberliğini kabul ederek gerek ebeveynlerinden gerekse toplumdan herhangi bir baskı ve telkin görmeden zihinsel gelişimini tamamlamasıdır (Özcan, 2019). İlerleyen zamanlarda da hali hazırda gelişmeye uygun olan çocuk zihninin, zihinsel gelişimini destekleyerek '*gelişmiş zihin*' seviyesine getirmektir. Bu yüzden çocuk eğitimine küçük yaşlarda başlanmalı, gelişmekte olan zihni, bedensel özelliklerine uygun biçimde ortam oluşturarak desteklenmeliyiz. Doğuştan iyi ve saf özelliklerle doğarız, ancak kendi kendimize yetemeyiz. Zayıf doğuyoruz, birilerine ihtiyacımız var, bakıma muhtacız. İşte bu noktada çocuğa uygun ortam ve bakım sağlanmalıdır. Çocuğun doğal gelişimi takip edilmeli, kendi kendini idare edecek şekilde eğitilmelidir. Bu sayede çocuğu tanımaya da başlamış olacağız. Hiçbir şekilde emir verilmemelidir. Çünkü çocuğun beynini kullanmasını emir vererek engellemek gerekir. Emirler yağdırarak çocuğu bir yöne sevk etmek kendi yargılama sistemini kuramaması haline gelecektir. Bunu yapmayıp, sağduyu kazanmasını sağlayabilir, bir başka deyişle verdiği yargılarında yanılmayacak düzeye getirebiliriz.

Çocuklar, başkalarının onlara egemen olmasından ve otoritenin etkisinden kurtulmak için kendi zihinsel gücünü, uslamasını geliştirerek gelişmiş zihin derecesine ulaşmalıdır. Rousseau, izlediği bu yolda başarılı olduğu düşüncesindedir. Eğitici de bu uslamama yeteneğinin geliştirmesine ve toplum için doğru yargı yürütmesine yardımcı olmalıdır. Rousseau'ya göre eğitimde önemli zaman dilimi ergenlik zamanına kadar olan süredir. Bütün tohumları iyi veya kötü bu dönemde atılır. Yanlış bir eğitimin bu yaşta sonra telafisi zor olacaktır. Öne sürdüğü eğitimle hiçbir şey yapmadan harikalar yaratabilirsiniz. Buna dayanarak da anne-baba veya eğitimci çocuğu yönlendirmemeli, biçimlendirmemeli, onu oyuncu gibi kullanmamalı, hamur gibi düşünerek istediği şekli vereceğini aklından geçirmemelidir. Sadece çocuğa gerektiği durumlarda 'yardım' edilmelidir. Bu yardım biçimi kesinlikle telkin etme, düşüncelerini kullanmasına engel olma, zorlama ve fikirlerini engelleme tarzında olmamalıdır.

Rousseau'nun menfi eğitimde güttüğü amaç çocuğu zihinsel, ahlaksal ve duygusal alanlarda eğitime hazırlamak, bu alanların eğitimi için uygun ortam oluşturmaktır. Bunu yaparken özellikle yaşa çok dikkat etmiş, Emile'i on beş yaşına kadar terbiye etmemiş, gerekli zeminleri hazırlamakla uğraşmıştır. Çünkü çocuklar, onun düşüncesine göre bu yaşına kadar yeterli zihinsel olgunluğa ulaşmamıştır. Gelişmiş zihne ulaşmanın doğal ortamlarda

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

gerçekleşmesi gereğini sürekli yineleyen yazar, çocuğun her türlü doğal olguyu kendisinin yaşayarak deneyimlemesi gerektiğini belirtmiştir. Örnek vermek gerekirse, sıcak-soğuk, sert-yumuşak, güzel-çirkin, acı-tatlı, iyi-kötü vb. gibi durumları çocuk kendisi yaşamalı, görmeli, hissetmeli ve bunlardan çıkarımda bulunarak yargılama gücü elde etmelidir.

5. ÖZERKLİK

Özgürlük Rousseau'nun insanı tanımlarken ortaya koyduğu üç temel ayaktan biridir. İnsan ancak özgür olduğundan kendini gerçekleştirebilir ve bu özgürlük kişinin kendi yasalarına uymasıyla mümkündür (Tombak, 2016). Özgürlük eğitimin ana hedefidir ve özgürlük sayesinde çocuğun zihinsel gelişimi, katılımla öğrenme, sorumluluk kazanması, bireyselliği kazanması gibi davranışları öğrenecektir (Özgen, 2012). Zihinsel gelişim döneminde ne kadar çok eşya ile etkileşim halinde olunursa, zihin gelişimi bakımından o kadar alt yapı sağlamış olur. Bu dönemde sözle eğitim yapmaya çalışan eğitimcileri çok defa eleştiren Rousseau, sözle eğitimin çocukları geveze kişiler yapmaktan ileri gitmeyeceğini savunur. Sözle yapılan eğitimin yarar getirmediğini kesin bir dille ifade eder. Bu yüzden Emile'e bir şeyleri anlatmakla uğraşmıyor çayıra, köye götürerek özgür biçimde keşfetmesini, zihnini geliştirmesini sağlıyor. Bu süreçte iki türlü özgürlüğü öğrenebilir; anne-babalarından görerek, rol model olarak ve kendi deneyimleyerek. Rol model olarak aldığı ebeveynlerinden bir direktif, talimat almamalı, çocuğun kendisi keşfetmesine örnek olmalıdır. Çocuk belli bir kalıba sokulmamalıdır (Tombak, 2016).

Çocuklar, ebeveynlerinin onları sürekli korumacı ve yaptıklarını sürekli kontrol eden davranışlardan hoşlanmazlar. Onlar eğlenirken acı çekebilir, başlarına olumsuz durumlar gelebilir. Bu durum (sağlığını etkileyecek şekilde büyük yaralanmalar olmamalı) onların aslında özgürlüklerini yaşadıkları, bir şeyler keşfettikleri durumdur. Basit şekilde değerlendirecek olursak, elleri soğuktan tutamayacak hale gelse bile karda oynayabilirler, koşarken düşse bile kalkıp oyununa veya keşfine dönmek ister. Çocuklar mutlu oluyorsa acı çekmek onlara engel değildir. Ebeveynlerin yapması gereken çocukların doğada kendi başlarına içlerinde olan gücü kullanmalarına izin vermeleri, zekâ-güç ve bedensel gelişimlerine uygun yardım ederek desteklemeleri, gereksiz hayallere kapılmamaları için yeterli miktarda destek sağlamaları yeterli olacaktır (Tombak, 2016).

Rousseau, hiçbir şekilde çocuğa anlatarak öğretmeyi istemez. Anlatım tekniğinin doğal sonucu ezberleme de kesinlikle yapılmamalıdır. Ezberleme var olan bilginin direk alınarak zihinde bilgi oluşumunu engeller ve tembel bir zihin oluşmasına sebebiyet verir. Bu da çocuğun, özerkliği kullanmasına engel olur. Somut nesnelere etkileşimin önemli olduğu dönemde sözle eğitim ve ezbere dayalı öğrenme şeklinin öğrenci seviyesine uygun olmadığı aşikârdır. Bildiğimiz gibi J. Piaget (1896-1980) de bu konu üzerinde önemle durmuş, öğrenciler dönemine uygun öğrenme şekilleriyle (duyu-hareket, işlem öncesi, somut işlemler, soyut işlemler) eğitilmelidir görüşünü benimsemiştir (Bağlı, 2004).

5.1. Zihinsel Gelişim

İnsan zihni ile ilgili çok önceki dönemlerden beri düşünürlerin farklı görüşleri ve saptamaları olmuştur. Descartes; çocuğun zihninde doğuştan idelerin (Tanrı düşüncesi, metafizik gibi) olması ve zihnin bunları geliştirebilmek için bir yatkınlığın olması görüşünü ileri sürerken, Sokrates; insan zihninde herkes için saklı doğruların bulunduğu, bunların sorgulama yoluyla ortaya çıkabileceğini, J. Locke de doğuştan boş bir zihinle doğduğumuzu ileri sürmüştür (Maboçoğlu, 1990).

Duyu organlarımızın gelişimiyle zihinsel gelişim birbiriyle bağlantılıdır. Rousseau, çocukta ilk gelişenin duyu organları olduğunu söyler. Çocuklar yetişkin kadar zihne sahip değilken, büyükler kadar duyu organları gelişmiş durumdadır. Bu yüzden bunları kullanarak

zihnini geliştiren çocuklar, yine bunlar vasıtasıyla her şey anlamlı hale gelir. Bu durum Piaget'in çocuklarda öğrenme aşamalarından olan 'şema oluşturma' basamağına denk gelir. Çocuk gelişim basamaklarından "Duyusal-Devinişsel Dönem" ilk basamak olarak karşımıza çıkar. Çocuklar "Soyut İşlemler Dönemi"ne kadar duyu organlarının vasıtasıyla zihnini geliştirir. Belleğin gelişimi ise şu aşamalardan geçer: İlk önce günlük hayatta karşılaşılan ve tecrübeyle anlaşılandır nesnelere 'tanınması'dır. Tanınan nesnelere yaşamdan karşılaşıldıkça 'hatırla'nacaktır. Bu yüzden tecrübe (nesnelere olabildiğince etkileşim) önemli bir etkidir. Yeni bilgiler eklendikçe eski bilgilerle karşılaştırılmaya, ilişki kurulmaya çalışılır. Zihin bunu yapabilmek için 'geçişim' yapması gerekir. Burada ezberlenen bilginin geçişim yapılamayacağı için, çocukların kendi uğraşları sonucu bilgiyi elde etmenin önemi bir kez daha görülmüş oluyor. Bellek bu aşamalardan geçtikten sonra zihnin en üst yeteneği 'uslama'ya ulaşmış olur. Usamlamayla 'gelişmiş zihin'in belirtileri gösterilmeye başlanır. Bu zihin aşamasına 'Soyut İşlemler Dönemi'nde geçilir. Çünkü yargılamaya, değerlendirmeye üst düzey zihinsel işlemlerdir ve çocuklar bunları yapamazlar. Çocukların hata yapmasına sebep olan durumlar, usamlama yeteneği kazanmadan onlara öğretilmeye çalışılan bilgilerden meydana gelir. Bu yüzden Rousseau, Emile'i toplumun bu yönde yönlendirmesinden, zihnini karıştıracak düşüncelerden ve ezberden uzakta eğitmek istemiştir (Maboçoğlu, 1990).

Rousseau 'gelişmiş zihin'e ulaşılması için bazı durumlara dikkat edilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Öncelikle kişi bu duruma gelebilmesi için belli bir yaşa gelmesi gerekir. Üst düzey beceri gerektiren durumlarda zihnin de üst düzey olması gerekir. Bu yüzden eğitimde çocuğa kavrayamayacağı nesne, olgu ve şey'ler verilmemelidir. Yine çocuklara zihinlerini geliştirmek için kitap okumamaya, onları belirli bir yöne sevk etmemeye dikkat etmeliyiz. O, bunu, "Birey gereğinden önce öğrenirse, hiçbir zaman öğrenmeme durumuyla karşı karşıya kalır (Rousseau, 2009:668)." şeklinde ifade etmiştir. Emile belli yaşa, belirli bir zihin aşamasına geldikten sonra kendi isteğiyle kitap okuyabilecektir. Ona sırf kitap okuma alışkanlığı edinsin diye kitap okunmayacaktır. Bu konuda Rousseau gibi düşünen I. Kant (1724-1804) da çocuklara roman okumanın gereksizliğinden ve zihinlerini boş yere meşgul edeceğinden bahsetmiştir. Gelişmiş bir zihne ulaşan çocuklar usamlamaya karşı dirençli olacak ve kendi yargılarını oluşturacaklardır. Zihinlerinin başkalarının tesiri altında köleleşmelerine izin vermeyerek kendi özgür iradelerince karar verebileceklerdir (Özcan, 2019).

5.2. Ahlaki Eğitim

Rousseau, insanların doğuştan iyi huylarla geldiğini, anne babanın, eğiticinin veya toplumun normlarına, değerlerine ve çocuğa öğretilenlere göre onu değiştirdiklerini ileri sürer. Bu konuda görüş bildiren birçok düşünür de bulunmaktadır. Maslow ve Roger insanda doğuştan gelen iyilik potansiyeli olduğunu ifade ederler. Alfred Adler, insan da doğuştan "yıkıcılık, kin, nefret" vb. duyguların olmadığını söyler. Maslow'un insanda doğuştan getirdiği iyiliğin, kendini geliştirme potansiyeline yardım etme düşüncesi; Rousseau'nun doğuştan getirilen özelliklerin insanın doğada keşfetmesini ve öğrenmesini, öğrendikçe hayattan keyif almasını ve bunu devam ettirmesini getirmektedir. Bunun yanında Sigmund Freud, insanın doğuştan kötü özelliklerle geldiğini, insanların saldırganlık ve cinsellik dürtüleriyle hareket ettiğini belirtir (Evren, 2022). Ahlaki dürtülerin sonradan geldiği düşünen düşünürler de elbette vardır. Bunların başında John Locke (1632-1704) gelir. O psikolojiye kazandırdığı boş levha yani "Tabula Rasa" ile tanınır. Zihnimiz doğuştan boştur ve her şeyi sonradan öğreniriz düşüncesindedir. Yine benzer düşüncede olan T. Hobbes (1588-1679) da ahlaki kuralların belirli bir gelişim süreciyle öğrenildiğini savunur. Yine J. Piaget, L. Kohlberg, B.F. Skinner ve Albert Bandura gibi filozoflar da ahlaki gelişimin bir süreç içinde gerçekleştiği düşüncesi etrafında birleşirler (Evren, 2022). Bunun yanında son

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

dönem psikolog ve bebekler üzerinde çeşitli araştırmalar yapan Karen Wynn, “*Nature*” dergisinde yayımladıkları makalede ve “Bilişsel Bebek Laboratuvarı”nda yaptıkları çalışmada bebeklerin ahlaki gelişimleri ile ilgili doğuştan mıdır yoksa aile, okul ve çevre etkisiyle mi gelişmektedir, sorusuna bebeklerin davranışlarında saklı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Ovacık ve Evren, 2015). Yine yaptığı araştırmalarda ve bazı deneylerde bebeklerin bencillik ve adalet duygusu gibi kavramların bebeklerde çok daha önce temelleri olduğunu belirtir. Karen Wynn ve ekibinin nihayetinde ulaştığı sonuç “bebeklerde doğuştan ahlaki düşünce ve yargı, ahlaki duygu” olduğudur. Bu bakımdan son dönemde yapılan bu araştırmalar Rousseau’yu destekler nitelikte görünmektedir (Evren, 2022).

Emile ile alakalı yapılanları ifade edecek olursak, o, ahlaki gelişimi ve özellikle ergenlik dönemlerinde aldığı eğitim, sonraki yaşantılarında duygularına yön verecek, nerede hangi davranışı göstereceğine rehber olacaktır. Ahlak eğitimi de Rousseau’nun belirttiği eğitim anlayışına göre olacaktır. Buna göre, bireye odaklı eğitim süresince çocuklarda ahlaki düşüncelerle ilgili bilgiler olmayacağından bunla ilgili konuşmalar yapılmamalı, ahlaki terimler kullanılmamalıdır. Çocuk gelişmiş zihin evresine gelinceye kadar onun davranışlarını belirleyen ve düzenleyen eşyalar(şeyler) ve zorunluluk yasaları (doğa kanunları) olmasını istiyor. Çocuk bu eşyalara ve zorunluluk yasalarına dayanarak oluşturduğu zihin yapısının üstüne ahlaki eğitimi oturtmak gerekiyor. Öyle ki gelişmiş zihin oluşuncaya kadar Emile’e insanlardan ve insanın toplum, içindeki davranışlarından söz etmez, dolayısıyla toplumsal bağların oluşmasına izin vermediği için ona sadece doğal ve fiziki bilgiyi verip manevi alanla ilgili hiçbir bilgi vermez (Maboçoğlu, 1990).

Toplum içinde başkasına kötü davranışlarda bulunmamak elbette zor olacaktır. Bunun bilen Rousseau, bireysel eğitimin aslında devam etmesi düşüncesindedir. Artık Emile’in yaşı gereği topluma girmek durumundadır. Onun için de asgari düzeyde toplumsal ilişkilere girmek gerekmektedir. Toplumda da kendi çıkarını düşünen birçok insan olduğundan birilerine kötülük yapmamak imkânsızdır.

Çoğu konuda Rousseau ile aynı görüşlere sahip olan I. Kant, ahlaki gelişim konusunda ondan ayrılmaktadır. Ahlak eğitiminde çok önemli düşünceleri olan ve yön gösterici olarak bilinen Kant’a göre ahlak eğitimi insana, çocuk yaşta verilmeli ileriki yaşlara bırakılmamalıdır. Doğal eğilimler insanları yanlış yönlere götürebilir ancak eğitimle verilen erdem, insanı doğru yoldan ayrılmamasını sağlar. Erdemli olmak doğal eğilimlere yönelmemek olup ahlaki davranışların temelini oluşturur. Bu yüzden ahlaki eğitim de çocuk yaşta verilmelidir (Yayla, 2005). B. Russell (1892-1970) da ahlak eğitiminin çocukta erken yaşta (altı yaşına kadar) tamamlanması gerektiğini savunur (Maboçoğlu, 1990).

5.3. Din Gelişimi

Rousseau, diğer gelişim alanlarında olduğu gibi dinsel gelişim alanında da çocuğa nasıl yaklaşılacağını Emile üzerinden bize aktarır. Çocukların Tanrı’yı yetişkinlerin telkinleriyle öğrendiğini, günah-sevap gibi dini öğeleri anlamlandırmanın mümkün olmayacağını söyler. Ayrıca çocuklar Tanrı’yı antropomorfik bir şekilde düşündüklerin yanlış ve eksik düşünmelerine sebep olunmaktadır (Köylü ve Oruç, 2021). Bu durumun neticesinde o, Emile’e küçük yaşlarda din eğitimi vermez, hatta dinin ne olduğunu bile bilmez. On beş hatta on sekiz yaşında bile ruhu olduğunu bilmediği, belki bilmesi için hazır olmadığını düşünür. Çocuk yaşta dini eğitim vermenin ahmakça bir budalalıktan ileri geldiği düşüncesini benimser. Din soyut kelimelerle dolu olduğu için bunun anlaşılmasının ilerleyen yaşlarda olması gerektiğini ifade eder. Bunu “Siz çocukların yedi yaşında bu yeteneğe sahip olduklarını ileri sürüyorsunuz, bense çocukların on beş yaşında bile bu yeteneği görmüyorum (Rousseau, 2009: 671)” kelimeleriyle ifade eder. Ayrıca *İtiraflar* eserinde de “Çocukların dindar olmaları isteniyorsa onlara dinden bahsetmek yerine Tanrı’yı anlayabilecek seviyede

olmadıklarını söylediğimde bu tecrübelerimle değil gözlemleyerek yapmışım (Rousseau, 2018:73).” Yaşadığı toplumun Hıristiyan olmasından ötürü bu dinden örnek vererek açıklar. Hıristiyanlığın dogmalarının (cennet ve cehennem gibi) bir giz olduğu için anlaşılmasının küçük yaşlara göre uygun olmadığını vurgular. Çocuğa bunları öğretmek demek bir nevi yalan söylemek demektir. Dinsel ifadelerde belirtilen yaptıklarından sorumlu olma durumu o dinle ilgili bilgili olmayı gerektirir. Biliyorsan ve yapmıyorsan Tanrı'nın seni cezalandıracağına inanıyorsunuz. Ancak çocukların bu konuda bilgisi olmadığı ve olamayacağı, kendilerinin bu cezalandırma düşüncesine akıl yürütemeyecekleri için bu eğitim erken yaşta verilmemelidir. Bu bilgileri vermeye çalışırsak doğru olan bilgilerin yerine yanlış bilgiler verebiliriz ve çocukların bu durumu yanlış kodlama ihtimali yüksektir. Bu şekilde yanlış bilgilerle büyüyen çocuk, Tanrı'ya asi biri kişilikle yetişir. Bilmediği, aklında olmayan kavramlarla büyüyen çocuklar elbette kendisini cezalandıran kişiye karşı tepkili olmasında muhtemeldir. Yine karşı durum da yani güzel işler yapanın ödüllendirileceği fikri de sıkıntılı bir süreç doğurabilir. O düşünceye göre de çocuk ödülünü hemen isteyecek, o güzel şeylerin nerede olduğunu görmek isteyecektir. Akla kazınan biçimsiz ve anlamsız yanlış düşünceler ömür boyu oradan çıkmaz ve çocuklar bundan başka Tanrı da tasarlayamazlar.

Rousseau'ya göre kadınla erkeğin din seçimi farklıdır. Emile, kendi dinini yukarıda bahsettiğimiz üzere aklıyla seçerken, kadınlar bu konuda eksiktirler ve her kız ebeveynlerinin, her kadın da kocasının dinini itirazsız benimsemek durumundadırlar. Kadınlar bu konuda etki altında olup ya dinsiz olurlar ya da koyu dindar olurlar. Genç kızlara da duaları ve dinsel ifadeleri öğretmek bile gereksizdir (Aşıkoğlu, 1996). Tüm bunlara rağmen yapılan çalışmalar ve dinlerin bizlerden isteği Rousseau'dan farklıdır. Din eğitiminin başlangıçta taklitle yapıldığını, ancak belirli bir yaştan sonra (bu genellikle yedi yaş ifade edilir) yapılan ibadetlerin anlamlı hale gelmeye başladığını, çocukların merakla ve sorgulayarak öğrenmeye çalıştıklarını, çocuk yaşlarda öğrenilmeyen dini zorunlulukların ileriki yaşlarda benimsenmesinin de zor olduğunu, bu yüzden her ne kadar anlamsız da olsa küçük yaşta din eğitiminin verilmesi gerektiğini söyleyebiliriz (Aybey, 2016). Bununla birlikte din gelişimi üzerine G. Stanley Hall(1846-1954), Gordon Alport(1897-1967), Eric Erikson(1902-1994), Jean Piaget gibi hem araştırmacı hem de düşünürler görüşlerini ifade etmişlerdir. Hall düşünceleriyle Rousseau'ya yaklaşıp da genel anlamda çocukların dini gelişimlerinin her dönemde farklı özelliklere sahip biçimde geliştiğini ifade etmiştir. Yine Erikson da gelişimin bütün haliyle her yaşta birlikte geliştiğini din eğitiminin de ayrı düşünüleceğini belirtir (Köylü ve Oruç, 2021).

6.4. Cinsel Gelişim

Çocuğun cinsel eğitimi günümüzde bile bazı anne-babaların ve hatta eğitimcilerin bile cevaplamaya çekindikleri, anlatmakta birtakım zorluklar yaşadığı bir konudur diyebiliriz. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalar da anne babaların çocuklarına cinsel eğitimle alakalı doğru bilgilere sahip olmadıkları, çocukların yaşlarına uygun bilgiyi veremedikleri, bunun için eğitim almaları gerektiği belirtilir(Eliküçük ve Sönmez, 2011). Rousseau, Emile'e cinsel eğitimi onun ihtiyaç duyduğu yaşta, ergenlik yaşında almasının uygun olacağını söyler ve daha önceki yaşlarda bunlarla ilgili gizlerin üzerine gidilmemesi ve merak oluşturulmaması gerektiğini, ilgisinin farklı yönlere çekilmesinin gerektiği üzerinde durur. Merak edilmenin de bizim ona sağlayacağımız ortamların etkisiyle olacağını düşündüğümüzde Emile bu ortamlardan uzak büyüdüğünden yaşından önce merak da etmeyecektir (Maboçoğlu, 1990). Yine yapılan araştırmalarda ebeveynlerin cinsel eğitim öğretme konusunda da sıkıntı yaşadıkları, utandıkları görülmüştür. Halbuki gelişimin bir bütün olup her türlü gelişimi destekleyen ebeveynlerin cinsel eğitim konusunda yetersiz ve çekingen olması çocuklar için sorun teşkil edecektir. Çocukların sağlıksız, yanlış ve gelişimine olumsuz etkileyecek

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

bilgilere yönelmesine sebep olabilir. (Tuğut ve Gölbaşı, 2019). Ülkemizdeki ailelerin tutumlarından ve toplum yapısından da kaynaklanan bu durum günah, ayıp vb. etkilerden dolayı eksik kalmaktadır. Günümüzde artık bu gibi eğitimleri belediyeler, üniversiteler, sivil toplum vs. gibi kuruluşlar yoluyla verilmekte sadece ailelerin vaktini ayırıp katılmaları çocukların yararına olacaktır. Çocuklara bir dost ve sırdaş gibi yaklaşarak onlara anlayabileceği güzel anlatımla aşktan, sevgiden bahsetmek; onlara güven sağlayıcı ifadelerde bulunmalı, yaşadıklarını ve ileride yapmak istediklerini bize anlatabilme güveni verdiğimizde, yapabileceği hataları, yanlış yönelimleri engellemiş olacağız. İyi bir sırdaş olarak çocuklara gerektiği zamanda (ergenlikte) doğru bilgilerin öğretilmesini sağlayabiliriz.

6. ROUSSEAU'NUN ANLAYIŞININ EĞİTİME YANSIMALARI

Rousseau'nun eğitim anlayışı, daha önce de belirtildiği gibi, kendi dönemimde çeşitli sebeplerle uygulamaya konulmasa da sonraki yıllarda ve yüzyıllarda eğitim konusunda önemli bir model olarak dizayn edilmiştir. Onun görüşlerinin Fransız İhtilali'nden sonra yapılan eğitim reformunda da önemli bir etken olduğu bilinmektedir (Badamchi, 2017). Onun eğitim anlayışı, günümüz eğitim felsefesi konularında da dile getirilmektedir. Günümüzde biyoloji, fizik, kimya dersleri gibi doğa ile ilgili derslerin bulunması ve yaparak yaşayarak öğrenme Rousseau'nun felsefesinin izlerini taşır (Tanilli, 1990). Rousseau'nun görüşleri düşünce olarak kalmayıp, uygulanabilir biçimde eğitimde kendisini göstermiştir.

Rousseau'nun görüşlerine ve felsefesine uygun olarak geliştiren eğitim modeli "Yapılandırmacı Yaklaşım" olarak görünmektedir. Zaten önemli kuramlardan olan "Davranışçı Kuram" ın öğretme biçimi bu görüşle kesişmesi mümkün değildir. Emile'e uyguladığı ve eğitim sırasında yaptığı birçok olgu Yapılandırmacı Öğrenme Kuramı'nda bulunmaktadır. Öğrencinin öğrenmeden önce sorgulaması, keşfetme isteği, öğreticinin rehberliği, özerk-aktif katılım, ürün ortaya koyma vb. yapılanlar çalışmalar iki görüşte de ortak olduğu görünmektedir. Bu yaklaşımlar da belki de en önemli kazanım 'öğrenmeyi öğrenme' dir. Çünkü hem doğadan alıp hem de işe yarar bilgilerin kaynağını sürekli hazır almak zordur. Emile bu yolu öğrendiği zaman hem zorlukların ve hayatın üstesinden gelebilecek hem de bilgilerini yeni durumlara yordayabilecektir. Burada bahsedebileceğimiz farklılık ise Yapılandırmacı Anlayış'ta olan iş birliği, grupla öğrenme vb. ortak yapılan çalışma stilleri Rousseau'ya göre değildir. Öğrencinin tek öğreticisi olması gerektiğini, grubun(toplum) öğrenci görüş ve düşüncelerini etkileyeceği için, öğrenimini kendisi doğada keşfederek yapmalıdır (Tombak, 2016). Yine eğitimimizdeki hazır bulunuşluk, zihinsel gelişime göre eğitim verilmesi, çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarının dikkate alınması gibi uygulamalar da aynı anlayışın ürünüdür. Eğitimin insanları özgür, eşit ve özellikle mutlu kişiler yapma hedeflerini ortaya koyarak eğitimden farklı bir çıkış açmıştır. Ezbere bilgi öğrenmenin olumsuz etkisini, öğrencinin o bilgiyi kullanmayacağını kendi döneminde ifade etmiştir. Çocuk merkezli eğitimi ileri sürerek, öğrenmede etkisini ve çocuğa kattıklarını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Günümüzde de bu durum yadsınamayacak kadar önemlidir (Dündar, 2007). Konuları anlatırken öncelikle bulunduğumuz yerden anlatmaya başlamasını önermiş, öğretimde yakından uzağa ilkesini gereğini açıklamıştır (Badamchi, 2017).

Rousseau sadece Yapılandırmacı Anlayış'a katkı sağlamakla kalmamış Eleştirel Pedagoji'ye ve öğretilerine de önemli fikirler vermiştir. Bu anlayış, eğitimin sadece öğrenme-öğretme özelinde olmadığını savunur. Eğitimin insanı özgürleştirmesi, sosyal adalet, dünyayı daha iyi kılmak gibi düşünceleri de içerir. Bu anlayışta da Rousseau'nun fikirleri ve uyguladığı eğitim yöntemleri etkili olmuştur. Onun eğitime radikal yaklaşımı bireyden topluma doğru yönelir. Bireyin eğitimine ilk defa yapılan bu radikal eleştiri 'Eleştirel Pedagoji'nin ortaya çıkmasını sağlayıp günümüze ulaşmasını sağlamıştır (Potur, 2022) Bu

görüş, Rousseau'dan sonra John Dewey, Herbert Kohl, Ivan Illich, Paulo Freire gibi düşünürlerin eserleriyle şekillenmiştir. Buradaki düşünürlerle aynı yanı olduğu gibi farklı da birçok yanı buluna Rousseau, John Dewey ile eğitimin amacı ve en üst düzeyde öğrenmeye ulaşma konusunda, Herbert Kohl'la standart müfredat öğretiminin sıkıcılığı ve öğretmenlerin yapması gerekenleri kitapların yazmaması gerektiği konusunda benzerdir. Yine Ivan İllich ile niteliksiz eğitim ve öğrenmelerin sorumlusunun toplum ve/veya medeni hayat olarak düşünürlerken Paulo Freire ile de insan olmak her koşulda gereklidir, çeşitli sebepler insanlıktan uzaklaşma düşüncelerinde birleşirler (Tombak, 2016).

Çocuğun doğal nesnelere ilişkisinden elde edeceği tecrübe ve öğreneceği bilgilerin önemini iyi bilen Montessori, kendi kuramının temelini de doğal ortamda yetiştirilme şeklinde dile getirmiştir. Çocukların okul öncesi dönemindeki alacağı eğitimin önemli gören ve bu konuda okullar açan Montessori, Rousseau'nun eğitim anlayışıyla örtüşen eğilimleri belli bir metodik yapılandırılmayla uygulamıştır. Günümüzde de bu uygulamalar devam etmektedir (Oğuz ve Akyol, 2006).

Rousseau'nun eğitimcinin "insan rehberi" olmasını istediği görüşü günümüzde baskın bir şekilde kendini göstermektedir. Yaratıcılık akımının önemli bir hareket noktası olan eğitimcinin rehberliği ilkesi, kişiye, bilgiyi kişinin kendisinin bulması halinde o bilginin kalıcı olacağı ve bir yarar sağlayacağı tezi üzerine oturtulmuştur. Ayrıca Rousseau'nun döneminde pedagoji bilinmemesine rağmen çocuğun bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor becerilerinin gelişimini detaylı bir şekilde incelemesi dönemine göre çok ileri bir olaydır. Rousseau'nun da amacı aslında her dönemin sorunu olan meslek edindirmek değil, insan yetiştirmektir. Bu konu günümüzde de cevabı aranan önemli sorulardandır: İnsan yetiştirmek nasıl olmalıdır? Çocuğun anlamaya hazır olmadığı durumlarda eğitim yapılmamasını belirterek öğretim için ön hazırlık olan hazır bulunuşluk ilkesini vurgular. Yine eğitiminde ceza ve ödülden bahsedip eğitimin içinde yer alması gerektiğini ifade etmiştir (Burkaz, 2016).

7. EMİLE'İN ALDIĞI EĞİTİME YAPILAN ELEŞTİRİLER

Rousseau'nun kitabında çocuk gelişim alanlarını anlatırken çoğunlukla erkek çocukların eğitimi değerlendirmiş, kız çocukların eğitimine çok az yer vermiştir. Bunun sebebi içinde bulunduğu gelenekçi anlayış olduğu olması muhtemeldir. Döneminde radikal anlamda birçok değişiklik getiren Rousseau yine de bu düşünceden kurtulamamıştır. Ona göre kız çocuklarının iki görevi vardır: annelik ve kocasına eş olma. Kadının yalnız başına eğitimine değer vermeyip Emile ile birlikte olunca eğitimden bahsetmiştir. Emile ile evlenecek kişi yine kır ortamında tanıştığı Sophia adlı kızdır. Sophia'nın öncesinde öğrendiği her şey kocası için, ona beğendirmeye amacıyla olacaktır. Evlendikten sonra Emile'in dinine girecek, ona çocuk doğuracak ve bakımını üstlenecek ayrıca kocasına itaat edecektir. Kız çocuklarının eğitimi erkeklerle bağlı görmesi cinsiyet ayrımcılığına sebep olduğu görülmektedir (Özcan, 2019). Yine bu konuda eleştirilerini dile getiren H.F. Kanad, J.J. Rousseau'nun kadın eğitimi konusunda Rousseau'nun kendi içine bulunduğu dönemin etkisinin olduğunu ifade eder (Dündar, 2007). Sophia'nın dinini kocasına göre seçmesi, kocasını her zaman dinlemesi ve onu sözlerinden çıkmaması gibi unsurlar eleştiri konusu olmuştur. (Aybey, 2016). Kadın eğitimiyle alakalı sonraki yıllarda da eğitimciler tarafından birçok eleştiri almıştır.

Rousseau'nun eğitiminde dini gelişim ve din konusunu serbest bırakma davranışında da geç kaldığı düşüncesi vardır. Çünkü çocuklar taklitle başladıkları dini hareket ve söylemlere yaşları ilerledikçe anlamlı bakmakta, yedi yaşında başlayan sorgulama on yaşlarında artık mesuliyet duygusuyla birlikte dini algılar geliştirmektedir. Bu yüzden dini öğrenmeye başlamalıdır. Özellikle İslam dininde çocuğun erken yaşta dini gereklilikleri öğrenilmesi tavsiye edilmiş, bu konuda anne baba ve eğitimcilere büyük görev düşmektedir.

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

Bu konu ileriki yaşlarda öğrenilmesi ve uygulanması zor olan bir gelişim alanıdır. Din eğitimi, çocuğun gelişimine psikolojik ve ruhsal dünyasına göre verilmelidir (Aybey, 2016). Erikson'un gelişim özelliklerinde bahsettiği ve günümüz eğitim sisteminde de dikkate alınan gelişim dönemlerinin önemli noktalarında biri olan "Gelişim bir bütündür, her yaşın ayrı özellikleri o yaşlarda bütün halinde gelişir" durumu da dinsel gelişimin küçük yaşlarda da dini özelliklerin olduğunu ve ilerleyen yaşlara doğru geliştiğini kapsamaktadır. Aynı zamanda dini gelişim eğitim dışında bir alan olarak değil, onun bir parçası olarak görülmelidir (Köylü ve Oruç, 2021). Dini eğitimin geciktirmesinin sebebi de büyüdüğü ortamı düşünerek ele almak gerekir. Nitekim Rousseau, 10 yaşlarında bir papazın yanına yerleştirilerek büyümüştür. Muhtemel ki dini görüşlerinin sebebini kendisine bir seçme özgürlüğünün tanınmamış olmasından ileri gelmektedir. Diğer eleştiri noktaları; okuldaki öğretime yeterince değer vermemesi, tabii cezalar dışında cezalar vermesi söylenebilir (Dündar, 2007).

Üzerinde durulan bir husus da Rousseau'nun küçük yaşta çocuklara roman okutulmaması, görgü kurallarının öğretilmemesi ve okunan kitaptan çıkan sonucunun da çocuğa direk söylenmemesi gerektiğini ifade etmesidir. Burada yapılan araştırmalarda kitap okunan çocukların alıcı ve ifade edici dillerinin geliştiği, çocukların bu okunanlarda 'anlam'a dikkat ettikleri gözlenmiştir. Yani çocukların aslında kendine okunan romanları, hikayeleri anlamlandırdıkları, onlara küçük yaştan itibaren çeşitli şekillerde okumalar yapmanın olumlu olacağını ifade etmek gerekir (Turan ve Topcu, 2018). Yine yapılan araştırmalarda okul öncesinde okutulan ve yararlanan kaynakların içeriğinin görgü kurallarına ait olduğu görülmüştür (Soyer, 2009). Buradan yola çıkarak Rousseau'nun görgü kuralları öğretim yaşının yapılan araştırmalarla görüş ayrılıkları içinde olduğudur.

8. SONUÇ

Bu çalışmada yazar ve düşünür Jean Jacques Rousseau'nun Emile adlı kitabında bölümler halinde ele aldığı insan gelişiminin ergenliğe kadar olan kısmının incelenmesi ile buna bağlı olarak değerlendirilmesi işlenmiştir. Görülmüştür ki günümüzde dile getirilen eğitim sistemlerinin hemen hepsinde çeşitli alanlarda tam da olmasa da Rousseau'nun etkisini görmek mümkündür. O, eğitimle ilgili önemli tespitlerde bulunmuş, döneminde baskıcı bir ortam olmasından düşünceleri ve çalışmalarını engellenmişse de yıllar sonrasına katkı sağlamaya devam eden önemli bir iz bırakmıştır. Onun düşüncesine göre; insan doğal ortamlarda büyümeli, bireysel eğitim olmalı, çocuğun eğitimi telkinle değil kendisi keşfederek olmalı, mutlu olduğu eğitimi görmeli, yaptıklarından kendisi sorumlu olmalı, kararlarını özgürce alabilmeli ve öğrendiklerini başkasına da uygulayabilecek bir düzeye gelmelidir.

Farklı eğitim anlayışları, çeşitli felsefi ekoller aracılığıyla dile getirilmektedir. Buna göre eğitim sistemleri düzenlenir ve bu belirli bir anlayış çerçevesinde hayat bulur. Genellikle Esasicilik, Daimicilik, Pragmatist, İlerlemecilik, Yeniden Kurmacılık, Varoluşçuluk veya Natüralist felsefe anlayışlarından biri üzerine eğitim şekli inşa edilmektedir. Ele alınan eser, Natüralist anlayışla yapılan bir içeriğe sahiptir ve Rousseau, Natüralist Eğitim düşüncesinin önemli bir aktörüdür.

Rousseau'nun eğitim düşüncesinin merkezini 'insan doğası' oluşturmaktadır. Eğitimi öğrenciye göre eğitim, uygulama yaparak, yararlı olanı öğretme ve kendini kontrol edebilme şeklinde destekler üzerine oturtur. Yazdığı *Emile* adlı kitabında insanın her türlü gelişimini, bu olgulara göre verilmesi gereken eğitim olarak dile getirilmiştir. Rousseau çocuğun fizyolojik ve psikolojik doğasını bilmemizi, bu özelliklerin tanınmasını ve bu özelliklere uygun bir eğitim verilmesi gerektiğini belirtmiştir. İlk olarak çocuğu tanımak, gereksinimlerini bilmek, buradan işe koşmak önemlidir. Çocuğun içindeki iyi olan o ruhu öldürmeden doğanın bize verdikleriyle mutlu olarak yetiştirmek gerekir. Bunu

sağlayabilmenin en önemli koşulu çocuğu kırdı veya köyde, şehirden uzakta yetiştirmektir. Sonra yukarıda bölümler halinde bahsettiğimiz bir eğitim sürecini ön görmüştür. Ezber, taklit, başkasından öğrenme, davranış öğretme kesinlikle yoktur. İlerleyen aşamada kişi kendisi için faydalı bilgiler öğrenmelidir ki bunlarla hayatını devam ettirebilmelidir. Son olarak deneyimlediği, kendisinin keşfederek öğrendiği bilgileri hayata aktarabilme durumu ortaya çıkmalı. Bunu sadece okuldaki başarısı olarak düşünmemeli, ahlak kuralları, devletin koyduğu kuralları uygularken de otonom sağlayabilme olarak karşılık bulmalıdır. Bu yüzden Emile'in eğitimi başka öğrenci yetiştirebilme aşamasına geldiğinde biter.

Rousseau'nun, çocuğun sözcük dağarcığını geliştirme, din gelişimiyle ilgili düşünce ve uygulamaları, kızların eğitimine önem vermeme gibi düşünceleri kimilerine göre eleştirilebilir durumda olsa da, kendi anlayışının mükemmeliyetçi olduğunu ve anlattığı eğitime ne kadar uyulursa o kadar verimli olunacağını dile getirmiştir. Bulunduğu dönemi düşündüğümüzde çok büyük yenilikler ve çocuğun gelişim alanlarına katkılar sunan Rousseau'nun bazı konularda eleştiri alması da normaldir.

Çocuklarımızın dini gelişimi ailelerin tutumlarına bağlı olarak farklılıklar arz etse de cinsel eğitimleri konusunda ailelere çok iş düşmektedir. Günümüz teknolojik gelişmeleri, arkadaş ortamı ve her türlü erişime kolay erişim imkânı çocukların yanlış yollara yönlenmesine sebep olabilmektedir. Anne babalara düşen görev çocuklarla utanmadan, yanlış anlaşılmalara izin vermeden konuşmak, onları doğru bilgilerle gelişimlerini desteklemektir. Aksi durumda çocuklarda onarılmaz sorunlar oluşması muhtemel olacaktır. Yine dil ve sözcük bilgisinin gelişimi için yeterli destek sağlanmalıdır.

Rousseau, düşüncelerinin uygulanabildiği ölçüde başarıya ulaşılacağını ifade etmiştir. Sunduğu çalışmalar ve geliştirdiği felsefi akım birçok düşünür, eğitim sistemlerine ve felsefi görüşlere katkı sağlasa da günümüzde en çok "Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı"na uymaktadır ve bu anlayış başta ülkemizde olmak üzere birçok ülkede uygulanmaktadır. Söyledikleri kimilerince ütopyik olsa da tamamen gerçekleştirilemeyecek durumlar değildir. Eğitimcilerin ve anne-babaların bu düşüncelere bağlı kalarak ve uygulayabildikleri ölçüde çocukları yetiştirmeleri çocuğu fiziksel, ruhsal, psikolojik gelişimine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aşıkoğlu, N.Y., (1996). J. J. Rousseau'nun "Emile " Adlı Eserindeki Din Eğitimi ile İlgili Görüşleri Üzerine, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 27-28.
- Aybey, S. (2016). 6-14 Yaş Arası Çocuğun Dini Gelişim Dönemi Özelliklerinin Bilinmesinin Din Eğitimi Açısından Önemi, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish and Turkic Volume, 11(5)*, 69-84.
- Badamchi, D. (2017). Jean-Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışının Temelleri: Birey Emile mi, Vatandaş Emile mi? *Beytulhikme An International Journal of Phi-losophy*, 7 (1), 107-127.
- Bağlı, M. T. (2004). Oyun, Bilişsel Gelişim ve Toplumsal Dünya: Piaget, Vygotsky ve Sonrası. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 137-169.
- Bakır, K. (2007). Jean Jaques Rousseau'nun Natüralist Eğitim Anlayışı, *KKEFD/JOKKEF*, 15, 104-122.
- Burkaz, V. (2016). Platon ve Rousseau'da İnsan Doğası Bağlamında Eğitim, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 101-112.
- Bümen, N.T. (2006). Program Geliştirmede Bir Dönüm Noktası: Yenilenmiş Bloom Taksonomisi, *Ege Üniversitesi Eğilim ve Bilim*, 31(142), 3-14.
- Çoban, A. (2004). Sınıf Öğretmenlerinin Eğitim Sürecine İlişkin Felsefi Tercihlerini Değerlendirme, *İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, 6-9 Temmuz.
- Dündar, S. (2007). *Alternatif eğitimin felsefi temelleri ve alternatif okullardaki uygulamalar* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Eliküçük, A., & Sönmez, S. (6), (2011). 6 Yaş çocuklarının cinsel gelişim ve eğitimiyle ilgili ebeveyn görüşlerinin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 25(25), 45-62.

Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin...

- Evren, M. (2022). Jean Jacques Rousseau'da İnsan Doğasına İlişkin İyimser Çözümlerlerin ve Doğuştan Ahlaki Duyguların 20. Yüzyıl ve Günümüz Psikoloji Çalışmalarındaki Yerine Dair Bir Değerlendirme. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (17), 78-91.
- Kaygısız, İ. (1997). Eğitim Felsefesi ve Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri, *Eğitim ve Yaşam* 8, 5-15.
- Köylü, M. ve Cemil, O. R. U. Ç. (2021). Çocukluk Dönemi Din Eğitimine Gelişimsel Bir Bakış Açısı. *Çocuk ve Medeniyet*, 6(12), 27-46.
- Maboçoğlu, M. (1990). Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Felsefesi 'Emile'in Bir Analizi'(Yüksek Lisans Tezi), <https://scholar.google.com.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Oğuz, V. ve Akyol, A. (2006). Çocuk Eğitiminde Montessori Yaklaşımı, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1) .243-256.
- Ovacık, Z. ve Evren, M. (2015). Bebeklerde Ahlaki Bilinç Mümkün mü. *Geçmişten Geleceğe Ahlak*, 247-260.
- Özcan, Ö. (2019). *Aydınlanma'nın üç düşünüründe (Rousseau, Kant ve Locke) çocuk modernleşmesi ve eğitim* (Doctoral dissertation).
- Özçelik, D.A., (1988). Prof. Dr. H. Selahattin Ertürk'ün Eğitime Bakış Açısı Düşünce ve Uygulamalarda Yeni Bir Çağın Başlangıcı Olmuştur, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 31- 34
- Özgen, R. (2012). Eğitime Alternatif Yaklaşımlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya*.
- Potur, Ö. (2022). Eleştirel Pedagojiden Eleştirel Okuryazarlığa Eğitime Farklı Bir Yaklaşım. *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 109-124.
- Rousseau, J.J. (2009). Emile ya da Eğitim Üzerine, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2018). İtiraf, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Sarı, F.M. (2022). *Çocuğunuzun dikkatini geliştirmek için en iyi teknik ve oyunlar*, <https://www.cocukludunya.com/uzman-yazilari/cocuk-dikkatini-gelistirmek.html#:~:text=%C3%87ocu%C4%9Funuz%204%20ya%C5%9F%C4%B1na%20geldi%C4%9Finde%20dikkat,45%2D50%20dakikaya%20kadar%20ula%C5%9F%C4%B1r> adresinden erişilmiştir.
- Soyer, A.Ç. (2009). Okul Öncesi Dönem Çocuk Hikaye Kitapları: Stereotipler ve Kimlikler, *Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, 13-27.
- Tanilli, S. (1990). Dünyayı Değiştiren On Yıl, İstanbul, Say Yayınları, s. 58-59.
- Topcu, Z.G. ve Turan, F. (2018). Erken Okuryazarlık Üzerinde Paylaşımlı Kitap Okumanın Rolü: Okul ve Ev Ortamı Açısından Etkileri, *H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(1) 11-33. doi:10.21020/husbfd.369491)
- Tombak, B. (2016). *Jean Jacques Rousseau'nun felsefesinde insan doğası ve eğitime yansımaları* (Doctoral dissertation).
- Tuğut, N. ve Gölbaşı, Z. (2019). Okul öncesi dönem çocuğu olan (3-6 yaş) ebeveynlerin cinsel eğitim tutumlarının belirlenmesi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 13(3), 287-294.
- Yayla, A. (2005). Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38(1), 73-86.
- Yayla, A. (2023). Okul Yöneticilerinin Eğitim Felsefesi Akımlarına İlişkin Görüşlerinin Q Metodu ile İncelenmesi. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 11(1), 130-147.